

УДК 338.246.8:334.72:364](477)
JEL Classification H56, O20, I38
DOI 10.33111/sedu.2023.53.005.018

*Гребешкова Олена Миколаївна**
*Кондратюк Катерина Миколаївна***

СОЦІАЛЬНЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. Останні п'ятнадцять років економіка України перебуває в умовах перманентної кризи. Це породжує цілий комплекс соціальних проблем, які не сприяють забезпеченню стабільного функціонування економіки країни. На основі вивчення відкритих даних про стан економіки України у 2022–2023 рр. узагальнено сфери соціального напруження та виявлено можливості соціального підприємництва для вирішення найгостріших соціальних проблем. Представлено концептуальні погляди українських та зарубіжних дослідників на суть соціального підприємництва. Розкривається роль соціального підприємництва у забезпеченні резильєнтності економіки як полівимірного явища, що розглядається у національному, економічному, психологічному та інших функціональних аспектах. Висувається гіпотеза про достатність потенціалу соціального підприємництва в Україні для підтримання і відновлення економіки країни у воєнні та повоєнні часи. Результати дослідження можуть бути корисними для формування нових стратегій розвитку соціального підприємництва в Україні.

Ключові слова: соціальне підприємництво; резильєнтність; економіка; криза; розвиток.

Вступ. Соціальне підприємництво як нова парадигма соціально-економічної діяльності відкриває широкі можливості для переосмислення ключових аспектів сучасного суспільства на всіх його рівнях. Здатність соціального підприємства поєднувати підприємницьку діяльність і вирішення соціальних проблем робить його ефективним інструментом впливу на суспільний розвиток, особливо в сучасному світі, де висуваються високі вимоги до сталого розвитку суспільства. Головними завданнями соціального підприємництва є пошук ефективних рішень соціальних проблем та зниження соціальної напруги серед населення.

В Україні, як і в багатьох інших країнах, інтерес до проблематики соціального підприємництва зумовлений необхідністю забезпечення резильєнтності еко-

* **Гребешкова Олена Миколаївна** — канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри бізнес-економіки та підприємництва, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Київ, Україна), ORCID 0000-0002-6896-3941, olena.hrebeschko@kneu.ua

** **Кондратюк Катерина Миколаївна** — студентка освітньо-професійної програми «Економіка підприємства», Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Київ, Україна), ORCID 0009-0001-6567-2022, kateryna.kondratiuk@kneu.ua

номіки (від. англ. resilience — життєстійкість, спроможність відновлюватись), її здатності до відновлення після криз і катастроф, мінімізуючи втрати добробуту та відносно швидко досягаючи успіху [1]. Для України необхідність забезпечення резильєнтності в усіх її проявах, зокрема, національному, економічному, соціальному, культурно-ціннісному, інноваційно-технологічному та інших аспектах, є нагальною потребою внаслідок перманентної системної кризи, що триває вже п'ятнадцять років: 2008 р. — світова фінансова криза, з якої економіка країни виходила з великими втратами; 2014 р. — анексія Російською Федерацією АР Крим та частини Донбасу; 2020 р. — пандемія covid-19; 2022 р. — повномасштабне воєнне вторгнення РФ в Україну, внаслідок чого країна втратила до 30 % ВВП [2, с. 33–35]. Кожен з цих шоків загострював соціальні проблеми в країні, що виявляється у зростанні безробіття, появі та збільшенні чисельності внутрішньо переміщених осіб (ВПО), зниженні достатку домогосподарств тощо.

Дослідження соціального підприємництва як інструменту вирішення соціальних проблем стає необхідним для глибшого розуміння цього феномену в сучасному світі та розроблення сценаріїв розвитку економіки країни під час та після воєнних дій, що відбуваються внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Постановка завдання. Усвідомлення необхідності забезпечення резильєнтності в контексті розвитку економічних систем різних масштабів зумовлено не лише необхідністю долати наслідки різноманітних кризових явищ.

Дослідження проблематики резильєнтності останніми роками лише набирають обертів. Не претендуючи на всеохоплюючий аналіз усіх тематичних напрямів у межах цього проблемного поля, пошлемося на доволі ґрунтовний її огляд, представлений у статті Л. О. Лигоненко та В. А. Андрійчука [3].

В економічному контексті, як зазначає Д. Ю. Череватський [4, с. 32], глобальний інтерес до резильєнтності як здатності системи протистояти зовнішнім і внутрішнім негативним впливам спричинений еволюційним переходом світової економіки від парадигми Індустрії 4.0 до парадигми Індустрії 5.0, що знайшло відображення у системних проєктах Європейської Комісії [5] та Світового банку [6]. Основний фокус уваги у забезпеченні резильєнтності на глобальному рівні полягає у необхідності забезпечення сталого та збалансованого розвитку економічних систем на основі ESG-управління (Environmental, Social and Corporate Governance). Як зазначають В. М. Геєць, Т. В. Бурлай і В. В. Близнюк [7, с. 5], резильєнтність є мультимірним явищем.

Одним з дієвих способів «постподійного» (за визначенням В. Є. Хаустової та О. І. Решетняк [2, с. 32]) реагування економічних систем на виклики Індустрії 5.0 та більш локальних (однак не менш екзистенціальних) викликів є інститут соціального підприємництва.

Витоки теорії соціального підприємництва часто відносять до праць видатного ірландського економіста Річарда Кантільона, який першим (раніше за Жана-Батисті Сея) застосував поняття «підприємець» у своїй найвідомішій праці «Ессї», надрукованій у 1755 р. [8].

Сучасна концепція соціального підприємництва почала формуватися у 1980-х роках. Саме тоді інтерес до способів вирішення соціальних проблем зумовлений переходом світової економіки до постіндустріального етапу, що проявилось у загостренні соціальних проблем і супроводжувалося активним розвитком третинного (громадського) сектору (наряду з державним і приватним) та поширенням некомерційних організацій (НКО). Серед засновників сучасної концепції соціального підприємництва називають Пітера Друкера, який висунув гіпотезу про те, що соціальний підприємець змінює продуктивність усього суспільства і слугує запорукою соціальної гармонії.

Як стверджує Wikipedia, «хрещеним батьком» соціального підприємництва є Білл Дрейтон, американський бізнес-консультант, засновник фонду «Ашока» — першої організації, спрямованої на виявлення та підтримку соціальних підприємців у всьому світі [9]. У 1997 р. виходить у світ стаття Чарльза Лідбітера «Пришестя соціального підприємця». У тому ж році британський соціолог Майкл Янг відкриває у Лондоні «Школу соціальних підприємців». У 1998 р. американський економіст Грегорі Диз опублікував статтю «Сенс “соціального підприємництва”», яка стала початком його 15-річного вивчення цієї проблематики. У тому ж 1998 р. засновник Всесвітнього економічного форуму Клаус Шваб разом і з дружиною заснували «Фонд соціального підприємництва Шваба». З цих часів прикладні аспекти розвитку соціального підприємництва не вщухають.

Чималий академічний резонанс у проблематиці соціального підприємництва мав факт присудження у 2006 р. Нобелівської премії миру професору Мухаммаду Юнусу (Бангладеш) за створення концепції мікрокредитування інноваторів, після чого ім'я Муххамата Юнуса стало культовим, і в день його народження у багатьох країнах світу визначається Міжнародний день соціального бізнесу.

Українські науковці (А. Свинчук, А. Корнецький, М. Гончарова, В. Назарук, Н. Гусак, А. Туманова, М. Школяр, К. Смаглій та інші) роблять вагомий внесок у вивчення основ та розвиток концепції соціального підприємництва. У наукових публікаціях вітчизняних учених, окрім питань визначення сфери дієвості соціального підприємництва, піднімаються питання соціальної відповідальності бізнесу [10], взаємодії великого бізнесу та соціального підприємництва [11], правові основи [12] та фінансові аспекти соціального підприємництва [13] і та ін.

Проте деякі аспекти стану та розвитку цього інструменту для вирішення соціальних проблем залишаються мало дослідженими і вимагають подальшого вивчення, зокрема на рівні законодавчого закріплення статусу соціального підприємства, економічних та фінансових аспектів його функціонування, культурно-ціннісних та етичних норм залучення в таку діяльність різних груп населення тощо. Нарешті в зоні високої дискусійної активності залишається проблематика соціальної резильєнтності економіки України у воєнний і поствоєнний періоди, що яскраво та аргументовано розкривають у своїй статті В. М. Геєця, Т. В. Бурлай та В. В. Близнюк [7].

Не претендуючи на цілісне розкриття усіх проблемних питань у сфері соціального підприємництва, ця стаття присвячена вивченню ролі та огляду успішних

практик соціального підприємництва в Україні, виявленню його потенціалу у забезпеченні резильєнтності економіки країни.

Результати. Забезпечення резильєнтності економіки країни, яка перебуває у воєнному стані, є складним завданням, що потребує багатокomпонентного вирішення. За оцінками Міжнародної страхової компанії FM Global Companies, яка складає рейтинг 130 країн за результатами оцінки їх Глобального індексу резильєнтності за 12 факторами, згрупованими по трьох категоріях (економічний потенціал, рівень ризику та ланцюги постачань), протягом 2022–2023 рр. для України ситуація покращується, хоч і залишається складною (індекс України у 2023 р. оцінюється на рівні 47,1 проти 46,8 у 2022 р.). Для порівняння: для ЄС цей показник у 2023 р. становив 80,6; лідером є Німеччина з індексом резильєнтності 100 (наведено за [14, с. 76–77]). Отже, економічна резильєнтність економіки України зараз забезпечується переважно підтримкою інших країн. Однак у стратегічній перспективі необхідно формувати та зміцнювати внутрішні можливості нашої країни для системного вирішення соціальних проблем (у контексті запропонованого дослідження).

Відповідно до класичного трактування (за Грегорі Дісом [15]) соціальне підприємництво можна визначати як творення соціальних змін через підприємницьку діяльність. Також під соціальним підприємництвом розуміється систематична (в тому числі інноваційна) господарська діяльність, яка передбачає розв'язання соціальних проблем.

Створення та розвиток соціального підприємництва в Україні пов'язані з потребами суспільства, які держава не в змозі вирішити з різних причин. Після масштабної кризи у світі, яка була викликана пандемією SARS-CoV-2 (COVID-19), Україна стикнулася з наслідками повномасштабного вторгнення РФ як продовження російсько-української війни.

Неспровокована агресія РФ проти України призвела до падіння реального валового внутрішнього продукту (ВВП) України на 29 % у 2022 р. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), у грудні 2022 р. кількість ВПО оцінювалася в 5,6 млн. За оцінками ООН, станом на листопад 2022 р. за кордоном лишилися 7,6 млн українців, які виїхали з України після 24 лютого [16, с. 4].

За оцінками Світового банку, понад 20 % українців є бідними. Згідно зі звітом ООН станом на грудень 2022 р. потребували допомоги 17,7 млн осіб. Повномасштабна війна РФ проти України викликала зростання інфляції, що знижує купівельну спроможність домогосподарств. У грудні 2022 р. інфляція споживчих цін сягнула 26,6 % у річному обчисленні порівняно з груднем 2021 р. Ціни на продукти харчування зросли на 34,4 % у річному обчисленні, що найбільше погіршує становище бідніших домогосподарств. Водночас ціни на транспорт, передусім за рахунок бензину, зросли на 42,9 % у зіставленні з аналогічним періодом минулого року. Водночас реальна заробітна плата значно знизилася через високу інфляцію [16, с. 5].

У липні 2022 р. НБУ оцінював рівень безробіття на рівні близько 30 %. За даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), близько 60 % внутрішньо переміщених осіб (ВПО) втратили роботу [16, с. 5].

Економічна ситуація стабілізувалася з другої половини 2022 р. Споживча інфляція сповільнилася до 12,8 % у річному обчисленні в червні 2023 р., тоді як безробіття оцінюється на рівні близько 20 % робочої сили. Очікується, що у 2023 р. реальний ВВП зросте приблизно на 3–4 %. За даними ООН, станом на 18 липня 2023 р. в Європі, включно з РФ і Білоруссю, залишалося 5,9 млн українських біженців. Як і в 2022 р., соціальні видатки майже повністю фінансуються за рахунок міжнародної допомоги, яка надається через гранти чи пільгове кредитування [16, с. 5].

Аналізуючи макроекономічні шоки, зумовлені воєнними діями на території України, Д. Шкуропадська, Л. Лебедева і Т. Ожелевська виділяють шість груп дестабілізуючих факторів: 1) зниження рівня виробництва (зокрема, через знищення промислової структури та інфраструктури, скорочення працездатного населення); 2) зміни у видатках (у першу чергу внаслідок збільшення витрат на військовий комплекс); 3) зміни у зовнішніх економічних зв'язках (у тому числі через блокади, санкції та втрату ринків збуту); 4) скорочення інвестицій; 5) зростання інфляції; 6) зміни в умовах трудової діяльності (внаслідок релокації та закриття підприємств); б) соціально-психологічні аспекти [14, с. 71].

Усе це породжує велику кількість соціальних проблем, а саме — втрата можливості заробляти кошти; знецінення досвіду роботи та кваліфікації; погіршення соціального статусу; втрата перспектив на майбутнє, і, відповідно, психологічна напруга. У результаті держава недотримує кошти до державного бюджету, скорочується рівень виробництва, зростає кількість захворювань, загострюється криміногенна ситуація та ін. [17, с. 13].

В Україні соціальне підприємництво є відносно новим поняттям і сферою діяльності, яка викликає великий суспільний інтерес в окремих категорій населення та підприємців. За оцінками проекту «EU4Youth — Розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців в Молдові та Україні», в Україні діє майже 1 тис. соціальних підприємств [18, с. 7], на яких працює близько 12 тис. осіб [18, с. 11], а сумарний внесок в економіку країни оцінюється на рівні 0,08 % ВВП [18, с. 15].

Для розуміння масштабу практики соціального підприємництва наведемо лише кілька фактів з європейської практики. На сьогодні в Європі діє понад 2 млн соціальних підприємств, на яких працюють майже 11 млн працівників (6 % від усіх працюючих у регіоні), що становить 10 % від усього європейського бізнесу. Лідером Європейського регіону в розвитку соціального підприємництва вважається Велика Британія, де налічується приблизно 70 тис. соціальних підприємств, що забезпечують працею майже мільйон британців. Їхній сумарний внесок в економіку становить понад 24 млрд фунтів стерлінгів. У Польщі в 2019 р. налічувалося 29 535 соціальних підприємств, в яких працювало 428,7 тис. осіб. У Сербії, за даними 2015 р., у соціальних підприємствах працювало 4273 працівників (0,25 % загальної кількості працівників у країні) (наведено за [18, с. 5]). Очевидно, що порівняння української практики соціального підприємництва з країнами — найближчими сусідами невітніше.

Основна перешкода на шляху до розвитку потенціалу соціального підприємництва в Україні полягає у тому, що поняття «соціальне підприємництво» досі не закріплено на законодавчому рівні. Окремі кроки по регулюванню соціального підприємництва були прописані у проекті Закону України «Про соціальні підприємства» №10610 від 14.06.2012 і № 2508 від 11.03.2013), які не було прийнято. Основною складністю розгляду цих законів було те, що серед уряду були побоювання щодо запровадження податкових пільг для таких підприємств, які будуть намагатися переформатувати свою діяльність у соціальну для отримання таких пільг. Головним завданням сьогодні має стати надання соціальному підприємству офіційного статусу та розробка механізму його підтримки з боку органів державної влади. Законом про соціальне підприємництво має бути сформовано та закріплено поняття «соціальне підприємництво» та критерії, які вирізнятимуть його серед усіх інших форм економічної діяльності, визначено напрями його розвитку, встановити заходи підтримки та контролю на державному та місцевому рівнях, а також розроблено ряд заходів зі стимулювання розвитку таких підприємств в Україні [19]. Законодавче упорядкування сфери соціального підприємництва дозволить: прискорити поширення соціального підприємництва на ринку соціальних послуг; стимулювати податковими пільгами окремих суб'єктів соціальної діяльності; здійснити перерозподіл соціального навантаження у сфері надання соціальних послуг населенню між державним та приватним секторами.

Ще однією проблемою розвитку соціального підприємництва в Україні є сумніви щодо здійснення ефективного контролю за тим, як підприємці дотримуються критеріїв соціальної діяльності. Часто навіть успішні соціальні підприємці не розглядають свій бізнес як соціально значущий, будучи переконаними, що займаються благодійництвом, волонтерством чи класичним бізнесом [20].

Станом на сьогодні соціальне підприємництво діє в рамках малого та середнього бізнесу або є інструментом самофінансування громадських організацій та інших некомерційних формувань. Для залучення представників великого бізнесу в соціальне підприємництво поки що створено недостатньо можливостей.

Для розвитку соціальних підприємств також необхідно залучати велику кількість фінансових ресурсів, які дозволять соціальним підприємствам стати конкурентоспроможними у наданні послуг та продажі товарів, що у результаті зможе поліпшити якість життя населення країни. Самі ж соціальні підприємства повинні в свою чергу бути відкритими для інвестицій та мати прозору систему фінансової звітності. На жаль, лише 31 % соціальних підприємств офіційно публікують звітність про фінансові результати діяльності, аргументуючи це відсутністю прибутку або комерційною таємницею [18, с. 14].

Фінансові ресурси у соціальному підприємстві повинні спрямовуватися на розвиток тих бізнес-моделей, які є ефективними на практиці. Це може мати вплив як на інноваційну діяльність соціальних підприємств, так і на сприяння фінансовій стабільності через скорочення державних витрат на соціальну сферу. Пріоритетними вважатимуться ті соціальні підприємства, які зможуть вико-

ристати ефективні бізнес-моделі акумулювання фінансових ресурсів через соціальний вплив, що у результаті призведе до розширення меж соціального підприємництва [21]. Аналіз практики фінансування українських соціальних підприємств доводить, що близько 75 % обсягу фінансування діяльності соціальних підприємств займають власні кошти, 15 % становлять гранти та спонсорські внески. Кредитні ресурси становлять лише 10 % усіх джерел фінансування. Як зазначають експерти, така структура фінансування свідчить про схильність до європейської системи здійснення соціального підприємництва і є досить ефективною [18, с. 13].

Привертає увагу практика фінансової підтримки соціальних підприємств в Україні зарубіжними інституціями. Наприклад, Міжнародний фонд «Відродження» в рамках проекту «EU4USociety» у співпраці з Європейським Союзом проводить конкурс «Краудфандинг для соціального підприємництва», метою якого є зміцнення діючих соціальних підприємств, популяризація соціального підприємництва та створення позитивної практики залучення соціальними підприємствами коштів спільноти для створення нових або розширення діючих соціальних підприємств [18]. Подібний інструмент колективної співпраці звичайних людей, які можуть виступати донорами та добровільно акумулювати свої грошові ресурси для підтримки інших організацій чи людей, можна вважати актуальним в сучасних умовах функціонування соціального підприємництва в Україні.

Також до розвитку соціального підприємництва в Україні активно залучилися «Фонд Східної Європи», «Фонд розвитку інновацій», «Фонд соціальних інвестицій» та інші українські й міжнародні організації. Фонди підтримують розвиток соціального підприємництва шляхом надання грантової підтримки соціальних ініціатив. Для цього фондами обираються конкретні проекти, які відповідають усім вимогам соціального підприємництва. Також благодійні агенції (наприклад, TESIS, Save the Children, IREX, Інститут «Відкрите суспільство») залучають соціальних підприємців для створення спільних соціальних проектів.

Цікавим вбачається кейс реалізації проекту EUnlocking, який допомагає стимулювати потенціал молоді в Молдові та Україні у сфері соціального підприємництва. Це здійснюється через створення сприятливої екосистеми для соціальних підприємств, а також через мотивування та підтримку молодих соціальних підприємців у розробці й розвитку інноваційних рішень для підвищення соціальної залученості та екологічної сталості в обох країнах. Усі ці проекти фінансуються Європейським Союзом у рамках його програми EU4Youth [22].

Також запущено Грантову програму швидкого реагування для соціальних підприємств з боку Українського соціального венчурного фонду, яка спрямована на підтримку діяльності таких підприємств в умовах воєнного стану, трансформації їх виробництва та підтримки населення, яке постраждало від наслідків російсько-української війни, що дасть можливість вирішити актуальні та найболючіші питання вразливих верств населення й продовжувати діяльність в умовах війни [23].

Незважаючи на значний іноземний досвід, соціальні підприємства України не можуть повною мірою адаптувати програми розвитку соціального підприємництва, які успішно показали себе в ряді інших країн. Це зумовлено тим, що у кожній країні по-різному побудована та функціонує соціальна система, а люди мають різний культурно-ціннісний профіль. Наприклад, в Європі осіб, які втратили роботу, залучають до трудової діяльності за допомогою розроблених соціальних програм, які засновані на почутті соціальної відповідальності. Соціально вразливі верстви населення залучають до роботи завдяки психологічному стимулюванню. Аналогічна програма зможе бути ефективною й в Україні, однак набір інструментів та методів має бути іншим [24, с. 16–17].

Слід визнати, що переважаючою формою організації соціального підприємництва в Україні залишається малий бізнес. У середньому на одному соціальному підприємстві працює 12 осіб без урахування волонтерів [18, с. 11]. Якщо проаналізувати соціальні підприємства України у розрізі їх організаційно-правової форми, то більшість з них мають організаційну форму діяльності таких суб'єктів економіки: фізичні особи-підприємці (ФОП) — 26 %, приватне підприємство — 16 % і громадська організація — 14 %. Соціальні підприємці також реєструють свою діяльність у таких формах: товариства з обмеженою відповідальністю — 13 %, сільськогосподарського кооперативу — 10 % та ін.

Органи місцевого самоврядування та представники територіальних громад надають підтримку малому бізнесу, який працює на благо суспільства та переслідує соціальну мету. У деяких регіонах така підтримка передбачає роботу агенцій підтримки підприємництва, здійснення публічних закупівель і соціальних замовлень, надання приміщень в оренду для неприбуткових та громадських організацій, а також відшкодування відсоткових ставок за підприємницькими кредитами [25].

Більшість соціальних підприємств займаються працевлаштуванням соціально незахищених верств населення, генерування фінансів для соціальної діяльності, для реінвестування у власну діяльність. Крім того, у своїй діяльності вони приділяють велику увагу залученню молоді, вирішенню гендерних питань тощо. Більшість працівників соціальних підприємств складає молодь (69 %) і жінки (54 %). При цьому жорсткого розподілу за видами діяльності серед соціальних підприємств немає [18, с. 13].

Як зазначають В. М. Геєць, Т. В. Бурлай, В. В. Близнюк у статті «Соціальна резильєнтність національної економіки крізь призму досвіду Європейського Союзу та України», в Україні назріла «необхідність забезпечення соціальної резильєнтності економічного розвитку країни як у період російсько-української війни, а також під час післявоєнної реконструктивної відбудови». Зазначається, що «соціальна резильєнтність національної економіки України в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови може бути представлена у вигляді моделі, що структурно містить три сектори: 1) зайнятість і трудовий потенціал; 2) платоспроможний споживчий попит; 3) соціальний захист і забезпечення. Кожен із цих секторів комплексно залежить від багатьох чинників, що характеризують формування людського і соціального капіталів, якість життя людей, розвиток

сфер зайнятості, соціального забезпечення та соціального захисту населення, стан екосистеми та інституційного середовища тощо» (процитовано за [7]).

На наше переконання, соціальне підприємництво може стати комплексним рішенням не лише соціальних проблем сучасного українського суспільства, а й результативним інструментом забезпечення резильєнтності української економіки в цілому.

За умов воєнного стану в країні соціальне підприємництво здатне вирішувати такі завдання, спрямовані на забезпечення резильєнтності економіки:

- формування соціальних підприємств у різних сферах, що є особливо актуальним, ураховуючи поточну соціально-економічну ситуацію, яка склалася в Україні;
- вирішення соціальних проблем, які загострюються в умовах воєнного стану, таких як безробіття, бідність, недостатній доступ до освітніх і медичних послуг;
- створення робочих місць для людей, які втратили роботу через воєнні дії, або для внутрішньо переміщених осіб;
- підтримка місцевих спільнот, зокрема тих, які постраждали від війни;
- допомога внутрішньо переміщеним особам, які можуть мати особливі потреби та виклики;
- розширення можливостей для участі у програмах пільгового кредитування, що дозволяє забезпечити більш стійкий розвиток соціального підприємництва;
- підвищення стабільності завдяки створенню позитивних соціальних змін, надаючи людям можливості для розвитку та участі в громадській діяльності [26].

Висновки. На ідеологічному рівні концепції резильєнтності економіки та соціального підприємництва об'єднує людиноорієнтованість — зосередженість на потребах людей, громад, суспільства в цілому. Саме тому вбачається цілком органічним розглядати соціальне підприємництво як дієвий спосіб досягнення завдань виживання і гнучкого реагування економічних систем різних рівнів і масштабів на непередбачувані виклики сьогодення.

У воєнний і повоєнний часи для забезпечення резильєнтності економіки України на основі соціального підприємництва необхідно реалізувати кілька стратегічних ініціатив.

На рівні законодавства назріла потреба закріпити правове трактування поняття «соціальне підприємництво», що дозволить чітко відокремлювати даний вид бізнесу від традиційного. При розробці відповідних законопроектів представникам влади необхідно спиратися на наявні практики та кейси, що допоможе максимально врахувати всі особливості та аспекти соціального підприємництва в Україні.

Для успішного розвитку соціального підприємництва в регіонах та країні в цілому, суб'єктам соціального підприємства потрібно залучати зовнішні фінансові ресурси, які вони не можуть акумулювати самостійно, але вони їм вкрай необхідні для реалізації своєї соціальної мети.

З боку представників влади необхідно створювати необхідні умови для ефективної діяльності соціальних підприємств, наприклад, шляхом пільгової оренди

приміщень на початку діяльності, що підвищуватиме фінансову стійкість соціальних підприємств.

Також вважаємо критично важливим продовжувати формувати та поширювати в суспільстві культуру соціального підприємництва. Це складне комплексне завдання, вирішення якого можливо завдяки впровадженню освітніх курсів з соціального підприємництва як у формальній (починаючи зі школи), так і в неформальній формах освіти.

Розвиток соціального підприємництва в Україні є важливим завданням, яке має тривалий процес, темпи і масштаби якого складно передбачити.

Література

1. Кий В. Л. Застосування концепції економічної резильєнтності для розвитку підприємств. Сучасні підходи до управління підприємством. Зб. тез доповідей ІХ Всеукраїнської наук.-практ. конф., м. Київ, 12 квітня 2018 р.
2. Хаустова В. Є., Решетняк О. І. Резильєнтність економіки: сутність і виклики для України. Бізнес Інформ. 2023. № 7. С. 30–41. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-7-30-41>
3. Лігоненко Л. О., Андрійчук В. А. Резильєнтність в економічному контексті: аналіз світових трендів та перспективи наукових досліджень. Стратегія економічного розвитку України. 2023. Вип. 52. С. 16–37. <https://doi.org/10.33111/sedu.2023.52.016.037>
4. Череватський Д. Ю. Резильєнтність економіки та економіка резильєнтності. Економіка промисловості. 2023. №1 (101). С. 31–39. <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.01.031>
5. Industry 5.0. A Transformative Vision for Europe. Governing Systemic Transformations towards a Sustainable Industry. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/knowledge-publications-tools-and-data/publications/all-publications/industry-50-transformative-vision-europe_en (дата звернення 12.10.2023)
6. Resilient Industries: Competitiveness in the Face of Disasters. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/7755> (дата звернення 12.10.2023).
7. Геєць В. М., Бурлай Т. В., Близнюк В. В. Соціальна резильєнтність національної економіки крізь призму досвіду Європейського Союзу та України. Економічна теорія. 2023. № 3. С. 5–43. <https://doi.org/10.15407/etet2023.03.005>
8. Brewer A. Cantillon and Mercantilism. History of Political Economy: Duke University Press, 1988. 20 (3). P. 447–460.
9. Соціальне підприємництво. Wikipedia. https://uk.wikipedia.org/wiki/Соціальне_підприємництво#cite_note-FOOTNOTEБорнштейн2015-6 (дата звернення 12.10.2023)
10. Головінов О. М. Соціальна відповідальність бізнесу: українські реалії і проблеми. Економічний вісник Донбасу. 2014. № 2(36). С. 187–192.
11. Мурашко Д. Великому бізнесу варто підтримувати соціальне підприємництво. URL: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/vukraini/141-dmytro-murashko-velykomu-biznesu-vartopidtrymuvaty-sotsialne-pidpriemnytstvo> (дата звернення 12.10.2023)
12. Назарук В. Чи потрібен Україні закон про соціальне підприємництво? URL: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/blog/entry/chypotriben-ukraini-zakon-pro-sotsialne-pidpriemnytstvo/> (дата звернення 12.10.2023).
13. Лукіна Т. І. Соціальне підприємництво в Україні як сучасний тренд розвитку: особливості, фінансові аспекти. Lunkina Tetyana SOCIAL ENTERPRISES IN UKRAINE

AS A MODERN TREND OF DEVELOPMENT: FEATURES, FINANCIAL ASPECTS. Інфраструктура ринку. 2020. Вип. 39. С. 297–303. <https://doi.org/10.32843/infrastruct39-49>

14. Shkuropadska D., Lebedeva L., Ozhelevskaya T. Resilience of the EU and Ukraine economies in the conditions of russian aggression. Foreign-trade: economics, finance, law. 2023. Vol. 130(5). P. 66–82. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(130\)05](https://doi.org/10.31617/3.2023(130)05)

15. Dees J. G. The Meaning of “Social Entrepreneurship”. The Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership. Kansas City, MO and Palo Alto, CA., 1998.

16. Бетлій О. Соціальна політика в Україні у воєнний час: 2022–2023 роки. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій Київ, Липень 2023 р. 27 с. URL: <https://www.kas.de/documents/270026/22934445/Аналітична+записка+ІЕР+2023+Соціальна+політика+в+Україні.pdf/5e28563c-f341-04dd-444f-4292d6320765?version=1.0&t=1698852814558> (дата звернення 12.10.2023)

17. Транченко Л. В. Безробіття як соціальна проблема ринкового суспільства. Економіка та держава. 2012. № 4. С. 12–15.

18. Соціальне підприємництво в Україні. Економіко-правовий аналіз. EU4YOUTH — розкриття потенціалу молодих соціальних підприємців в Молдові та Україні. Під ред. Каменко І. С. 2020. 36 с. URL: https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf (дата звернення 12.10.2023)

19. Заволока Ю. М., Сідненко М. В., Івко А. В. Проблеми та перспективи розвитку соціального підприємництва в Україні. Ефективна економіка. Електронний журнал. 2019. № 5. <http://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.62>

20. Корнецький А. Соціальне підприємництво: Ефективний інструмент подолання соціальних викликів в Україні? URL: https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/sotsialne-pidpriemnytstvo-evektyvnyy-instrument-%20podolannia-sotsial-nykhvyklykiv-v-ukraini/ (дата звернення 12.10.2023)

21. Гулевська-Черниш А. Соціальне підприємництво: європейський зліт, український реалізм. URL: https://dt.ua/SOCIUM/socialne-pidpriemnictvoyevropeyskiy-zlit-vs-ukrayinskiy-realizm-272250_.html (дата звернення 12.10.2023)

22. Як проект EUnlocking підтримує соціальне підприємництво? URL: <https://eunighbourseast.eu/uk/news-and-stories/publications/yak-proyekt-eunlocking-pidtrymuje-soczialne-pidpriemnitstvo> (дата звернення 12.10.2023)

23. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни (19 березня 2022). Соціальна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyy_opros_adaptaciya_ukrainsev_k_usloviyam_voynu_19_marta_2022.html (дата звернення 12.10.2023)

24. Галушка З. Феномен соціального підприємництва: поняття та перспективи розвитку в Україні. Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія «Економіка». 2013. Вип. 148. С. 16–17.

25. Парфанович І. І. Соціальна діагностика: курс лекцій. Тернопіль: ТДПУ, 2019. 182 с.

26. Вольвач В. Соціальне підприємництво: як в Україні створюють бізнес із розумінням. URL: <http://www.uamarket.info/sotsialnoe-predprinimatelstvo-kak-v-ukraine-sozdayut-biznes-so-smyslom/> (дата звернення 12.10.2023)

References

1. Kiy, V. L. Application of the concept of economic resilience for the development of enterprises. Modern approaches to enterprise management. Coll. theses of reports of the 1st All-Ukrainian Science and Practice. conference, Kyiv, April 12, 2018. [in Ukrainian].

2. Haustova, V. E., Reshetnyak, O. I. «Resilience of the economy: essence and challenges for Ukraine». *Business Inform* 7 (2023): 30–41. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-7-30-41> [in Ukrainian].
3. Ligonenko, L. O., Andriychuk, V. A. “Resilience in the economic context: analysis of world trends and perspectives of scientific research”. *Strategy of economic development of Ukraine* 52 (2023): 16–37. <https://doi.org/10.33111/sedu.2023.52.016.037> [in Ukrainian].
4. Cherevatskyi, D. Yu. «Resilience of the economy and the economics of resilience». *Economy of industry* 1(101) (2023): 31-39. <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.01.031> [in Ukrainian].
5. Industry 5.0. A Transformative Vision for Europe. Governing Systemic Transformations towards a Sustainable Industry. https://research-and-innovation.ec.europa.eu/knowledge-publications-tools-and-data/publications/all-publications/industry-50-transformative-vision-europe_en (accessed 12.10.2023)
6. Resilient Industries: Competitiveness in the Face of Disasters. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/7755> (accessed 10.12.2023).
7. Heiets, V. M., Burlai T. V., Bliznyuk V. V. «Social resilience of the national economy through the prism of the experience of the European Union and Ukraine». *Economic theory* 3 (2023): 5-43. <https://doi.org/10.15407/etet2023.03.005> [in Ukrainian].
8. Brewer, A. Cantillon and Mercantilism. *History of Political Economy* 20(3) (1988): 447–460.
9. Social entrepreneurship. Wikipedia. https://uk.wikipedia.org/wiki/Social_enterprise#cite_note-FOOTNOTEBornstein2015-6 (accessed 10.12.2023) [in Ukrainian].
10. Holovinov, O. M. «Social responsibility of business: Ukrainian realities and problems». *Economic Herald of Donbass* 2(36) (2014): 187–192. [in Ukrainian].
11. Murashko, D. Big business should support social entrepreneurship. <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/vukraini/141-dmytro-murashko-velykomu-biznesu-vartopidtrymuvaty-sotsialne-pidpriemnytstvo> (accessed 10.12.2023) [in Ukrainian].
12. Nazaruk, V. Does Ukraine need a law on social entrepreneurship? <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/blog/entry/chypotriben-ukraini-zakon-pro-sotsialne-pidpriemnytstvo/> (accessed 10.12.2023). [in Ukrainian].
13. Lukina, T. I. «Social enterprises in Ukraine as a modern trend of development: features, financial aspects». *Market infrastructure* 39 (2020): 297-303. <https://doi.org/10.32843/infrastructure39-49> [in Ukrainian].
14. Shkurovadska, D., Lebedeva, L., and Ozhelevskaya, T. «Resilience of the EU and Ukraine economies in the conditions of Russian aggression». *Foreign trade: economics, finance, law* 130(5) (2023): 66–82. [https://doi.org/10.31617/3.2023\(130\)05](https://doi.org/10.31617/3.2023(130)05) [in Ukrainian].
15. Dees, J. G. *The Meaning of «Social Entrepreneurship»*. The Kauffman Center for Entrepreneurial Leadership. Kansas City, MO and Palo Alto, CA., 1998.
16. Betlii, O. Social policy in Ukraine during wartime: 2022–2023. Institute of Economic Research and Political Consultations, Kyiv, July 2023. 27 p. <https://www.kas.de/documents/270026/22934445/Analytical+note+IER+2023+Social+policy+in+Ukraine.pdf/5e28563c-f341-04dd-444f-4292d6320765?version=1.0&t=1698852814558> (date of application 10/12/2023) [in Ukrainian].
17. Tranchenko, L. V. «Unemployment as a social problem of market society». *Economy and the state* 4 (2012): 12–15. [in Ukrainian].
18. Social entrepreneurship in Ukraine. Economic and legal analysis. EU4YOUTH — disclosure of the potential of young social entrepreneurs in Moldova and Ukraine.

I. S. Kamenko (Ed.). 2020. [https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal %20report %20in %20Ukraine_Ukrainian.pdf](https://www.euneighbours.eu/sites/default/files/publications/2020-11/Legal%20report%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf) (access date 12.10.2023) [in Ukrainian].

19. Zavołoka, Y. M., Sidnenko, M. V., and Ivko, A. V. «Problems and prospects of the development of social entrepreneurship in Ukraine». *Efficient economy* 5 (2019). <http://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.5.62> [in Ukrainian].

20. Kornetskyi, A. Social entrepreneurship: An effective tool for overcoming social challenges in Ukraine? [https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/sotsial-ne-pidpriemnytstvo-evektywnyy-instrument- %20podolannia-sotsial-nykhvyklykiv-v-ukraini/](https://socialbusiness.in.ua/knowledge_base/sotsial-ne-pidpriemnytstvo-evektywnyy-instrument-%20podolannia-sotsial-nykhvyklykiv-v-ukraini/) (date of application 10/12/2023) [in Ukrainian].

21. Gulevska-Chernysh, A. Social entrepreneurship: European takeoff, Ukrainian realism. https://dt.ua/SOCIUM/socialne-pidpriemnictvoyevropeyskiy-zlit-vs-ukrayinskiy-realizm-272250_.html (access date 10.12.2023) [in Ukrainian].

22. How does the EUnlocking project support social entrepreneurship? <https://eunighbourseast.eu/uk/news-and-stories/publications/yak-proyekt-eunlocking-pidtrymuye-soczialne-pidpriemnitstvo> (access date 12.10.2023) [in Ukrainian].

23. Sixth nationwide survey: adaptation of Ukrainians to the conditions of war (March 19, 2022). Social group «Rating». https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyy_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voyny_19_marta_2022.html (date of application 12.10.2023) [in Ukrainian].

24. Halushka, Z. «The phenomenon of social entrepreneurship: concepts and prospects for development in Ukraine». *Bulletin of KNU named after T. Shevchenko*. «Economy» series. 148 (2013): 16–17. [in Ukrainian].

25. Parfanovych, I. I. *Social diagnostics*. Ternopil: TDPU, 2019. [in Ukrainian].

26. Volvach, V. Social entrepreneurship: how to create a business with understanding in Ukraine. http://www.uamarket.info/sotsialnoe_predprinimatelstvo-kak-v-ukraine-sozdayut-biznes-so-smyslom/ (access date 10.12.2023) [in Ukrainian].

SOCIAL ENTREPRENEURSHIP IN SECURITY RESILIENCE OF THE ECONOMY OF UKRAINE

Olena M. Hrebeshkova

PhD, Associate Professor,
Business-Economy and
Entrepreneurship Department,
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman
(Ukraine)

ORCID 0000-0002-6896-3941

Kateryna M. Kondratiuk

student of the bachelor's program
«Enterprise Economics»,
Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman
(Ukraine)

ORCID 0009-0001-6567-2022

Abstract. The economy of Ukraine has been in a state of permanent crisis for the past fifteen years. This gives rise to a whole set of social problems that do not contribute to ensuring the stable functioning of the country's economy. The situation worsened with the start of a full-scale military invasion of the Russian Federation into Ukraine. The article reveals the role and successful practices of social entrepreneurship in Ukraine, reveals its potential in ensuring the resilience of the country's economy. Based on the study of open data on the state of Ukraine's economy in 2022–2023, the spheres of social tension are summarized and the possibilities of social entrepreneurship to solve the most acute social problems are identified. The conceptual views of Ukrainian and foreign researchers on the essence of social entrepreneurship are presented. The role of social entrepreneurship in ensuring the resilience of the economy is revealed as a multidimensional phenomenon that is considered in national, economic, psychological and other functional aspects. A hypothesis is put forward about the sufficiency of the potential of social entrepreneurship in Ukraine to maintain and restore the country's economy in war and post-war times. The results of the study can be useful for the formation of new strategies for the development of social entrepreneurship in Ukraine.

Keywords: social entrepreneurship; resilience; economy; crisis; development.

Стаття надійшла до редколегії 13.10.2023

УДК 330.342:338.432

JEL Classification O13, L52, Q53, Q58

DOI 10.33111/sedu.2023.53.018.034

Репіна Інна Миколаївна*
Ходаківський Володимир Миколайович**

РОЗВИТОК ТЕОРІЇ РЕСУРСНОЇ ЦИРКУЛЯРНОСТІ

Анотація. Досліджено сучасні теоретико-прикладні аспекти розвитку економіки з позиції її ресурсного забезпечення. Наведено хронологію і розкрито сутність еволюційного розвитку поняття циркулярності ресурсів. Систематизовано наукові погляди трактування поняття «ресурсна циркулярність» за існуючими економічними формаціями. Охарактеризовано принципи ресурсної циркулярності у виробництві продукції за групами виявлення. Проведено порівняння умов ресурсної циркулярності у відповідності до теорій циркулярної економіки. Формалізовано залежність економічних рівнів ресурсної циркулярності від сфер виявлення та інструментів реалізації. Встановлено виявлення ресурсної циркулярності за сферами ресурсного забезпечення агробізнесу.

* **Репіна Інна Миколаївна** — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри бізнес-економіки та підприємництва, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Київ, Україна), ORCID ID: 0000-0001-9141-0117, inna.rerina@kneu.edu.ua

** **Ходаківський Володимир Миколайович** — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та туризму, Поліський національний університет (Житомир, Україна), ORCID ID: 0000-0003-3913-7461, xxxx-vova@ukr.net